

УДК 355/359

Курас А. І.*Молодший науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАНУ*

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ПАРАДИГМИ

Охарактеризовано процес розбудови Збройних Сил незалежної України, розкрито стан військово-промислового комплексу нашої держави, існуючі і потенційні загрози у військовій сфері; проаналізовано готовність країни до збройного конфлікту, нормативно-правову базу у військовій сфері; визначено політичні чинники, які ослаблюють як обороноздатність країни так і рівень її національної безпеки. Ключові слова: національна безпека, Збройні Сили України, військовий конфлікт.

Кінець 2013 — початок 2014 рр. — надзвичайно складний період для молоді України держави, який ознаменувався черговими викликами для національної безпеки країни. Революційні події цього періоду привели до трансформації повноважень інститутів державної влади, повернення до Конституції 2004 р., формування незаконних військових формувань, ослаблення впливу центру на окремі області, що виражається у відмові виконувати рішення Уряду та Верховної Ради України, боротьби політичних еліт тощо. Більше того, не визнаючи легітимність нової Української влади, Російська Федерація направила війська на Кримський півострів, що може привести до початку Російсько-Української війни.

Зважаючи на вищесказане, на сьогодні особливої актуальності набуває комплекс проблем, пов'язаних із рівнем національної безпеки України. Особливе зацікавлення не тільки науковців, але й широкого кола громадянства викликає проблема готовності Збройних Сил України до масштабних військових дій.

Окреслене коло питань спричинило широкі дискусії серед різних шкіл безпекознавства. Джерельну основу статті становлять закони України «Про Військову службу правопорядку в Збройних Силах України» [2], «Про державний кордон України» [4], «Про Державну прикордонну службу України» [5], «Про Збройні Сили України» [6], «Про оборону

України» [9], «Про основи національної безпеки України» [10], «Про Раду національної безпеки і оборони України» [12], «Про розвідувальні органи України» [13], «Про Службу безпеки України» [14], Постановф Кабінету Міністрів України «Про прикордонний режим» [16], Стратегія національної безпеки України [17], Указ Президента України «Про Военну доктрину України» [18]. Основна мета статті — проаналізувати військово-політичні аспекти національної безпеки України в історичній ретроспективі.

Розташування України у географічному центрі Європи робить її об'єктом постійних воєнних загроз як локального, так і світового характеру. Ситуацію ускладнюють суперництво в політичній, економічній і військовій сферах між існуючими і виникаючими центрами сили на континенті, потенційні вогнища напруженості, збройні конфлікти на регіональному рівні, наявність в мирний час у ряді держав значних збройних сил, а також ядерної зброї.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» визначено існуючі і потенційні загрози у військовій сфері, якими стали: 1. Поширення зброї масового ураження і засобів її доставки; 2. Недостатня ефективність існуючих структур і механізмів; 3. Забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; 4. Можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами; 5. Нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося; 6. Небезпечне зниження рівня забезпечення військовою та спеціальною технікою та озброєнням нового покоління Збройних Сил України, інших військових формувань, що загрожує зниженням їх боєздатності; 7. Повільність у здійсненні та недостатнє фінансове забезпечення програм реформування Военної організації та оборонно-промислового комплексу України; 8. Накопичення кількості застарілої та не потрібної для Збройних Сил України військової техніки, озброєння, вибухових речовин; 9. Незавершеність договірно-правового оформлення і недостатнє облаштування державного кордону України; 10. Незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей [10].

Серед окреслених факторів потенційних загроз у військовій сфері, на сьогодні чи не найбільшу небезпеку становить «недостатня ефективність існуючих структур і механізмів». Ще у 1991 р. Верховна Рада України, підпорядкувала собі «всі військові формування, що дислокуються на території республіки» [19] та започаткувала створення

Міністерства оборони та, відповідно, Збройних сил [19]. Перші спроби реформування колишньої радянської армії, полягали переважно в безсистемному скороченні за відсутності чіткого стратегічного бачення майбутньої моделі національного війська. Масштаби скорочення були безпрецедентними: за п'ять років звільнено 410 тис. військовослужбовців, розформовані 3500 військових структур [20, с. 57].

Водночас наголосимо, що на стан воєнної безпеки країни у цей період негативно впливала нестійкість функціонування вітчизняної економіки та зниження науково-технічного потенціалу. Особливо небезпечним стало катастрофічне зниження рівня ВВП. Економічний фундамент системи воєнної безпеки країни підірвався також невідомою характеру взаємин власників підприємств різних форм власності з елементами цієї системи [21, с. 214]. У критичному стані перебував виробничо-технологічний потенціал оборонної промисловості. Відсутність фінансування фактично блокувало створення зброї нового покоління [20, с. 59–65].

Аналіз нормативних правових актів вищих органів влади показує, що забезпечення національної безпеки держави відбувалося на вкрай низькому рівні [22, с. 150–156].

Тільки після затвердження Державної Програми будівництва та розвитку Збройних Сил України до 2005 р. розпочався системний процес створення Збройних сил. У цей же період продовжилися скорочення чисельності Збройних сил України. Наприкінці 1997 р. відповідно до затвердженої Указом Президента України від 20 січня 1997 р. Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України чисельність армії була скорочена на 24 530 осіб [20, с. 146]. У 1998 р. постановою Кабінету Міністрів України від 22 грудня чисельність військовослужбовців збережено на рівні 320 тис. осіб [20, с. 146]. Наприкінці 2000 р. Збройні Сили України скоротили свою чисельність до 350 тисяч осіб у складі трьох оперативних командувань, п'яти армійських, двох авіаційних корпусів та трьох корпусів ППО [20, с. 146].

Фахівці відзначають, що у цей період воєнна безпека держави перебувала у вкрай незадовільному стані. «Незважаючи на ці заходи, в СВ України на 1999 р. зберігалася громіздка й витратна система керування, успадкована від радянської армії. За чисельності понад 154 тис. чол. у них було 5 штабів корпусів і 12 бойових дивізій... До корпусів у СВ України входила така сама кількість особового складу, як і у західних дивізіях, дивізіях—як в бригадах. Боездатність українських дивізій скороченого складу була низькою. Наявність у СВ такої великої кільк-

кості «карликових» корпусів і дивізій пояснювалася критиками впливом генеральського «лобі» для збереження максимальної кількості генеральських посад» [23, с. 23].

Надалі пріоритетним напрямом розвитку Збройних сил України стала розробка програм, які б максимально відповідали вимогам сучасної збройної боротьби (Державної програми розвитку Збройних Сил на 2006—2011 рр.) [24]. Вона визначила нові терміни завершення переходу на контрактний спосіб комплектування—2010 р., замість 2015 р. [24, с. 3]. Аналіз виконання Державна програма розвитку Збройних Сил на 2006—2011 рр. змушує констатувати: 1. Практично зупинилися процеси надходження до ЗС України нових та модернізованих зразків ОБТ; 2. Заходи бойової підготовки ЗС України не виконані в повному обсязі, що не дозволило досягти запланованих показників підвищення рівня готовності ЗС до виконання завдань за призначенням; 3. Зупинено процеси відновлення непорушних запасів, реформування арсеналів, баз і складів, на яких зберігаються надлишкове та непридатне для використання озброєння та військове майно; 4. Не досягнуто встановлених показників укомплектованості ЗС військовослужбовцями за контрактом; 5. Не дотримано однієї із головних вимог успішного переходу ЗС на професійну основу—забезпечення військовослужбовців житлом; 6. Зменшено темпи передачі функцій з квартирно-експлуатаційного, речового та інших видів забезпечення цивільним структурам; 7. Не вдалося позбавити ЗС від тягаря збереження надлишкового майна, непридатних ракет і боєприпасів в запланований період; 8. Уповільнені темпи впровадження Єдиної автоматизованої системи управління Збройними Силами, стаціонарної і мобільної цифрових інтегрованих мереж зв'язку [25, с. 144].

Важливим етапом для Збройних сил України став 2010 р. За його підсумками дано чіткі відповіді на критично важливі питання стосовно: оцінки безпекового середовища та тенденцій його розвитку на період до 2025 р.; майбутніх викликів і загроз національній безпеці України; національних інтересів у сфері безпеки і оборони; необхідних заходів захисту національних інтересів у сфері безпеки і оборони; визначення необхідних оборонних спроможностей захисту національних інтересів.

Враховуючи можливі шляхи розвитку подій, можна виділити три умовні варіанти залучання Збройних Сил України для упередження зовнішнього збройного нападу та гарантування національної безпеки держави. Перший—відбиття агресії західних країн, які межують із Україною. Такий варіант, відзначає В. Ліпкан, можливий за умови поси-

лення силового протистояння Росії та НАТО. У такому випадку Збройні сили України матимуть справу із об'єднаною військовою силою євроатлантичної спільноти, яка має змогу вести війни шостого покоління з використанням високоточної зброї та новітніх технологій [21, с. 250].

Другий варіант, як показав час він найвірогідніший,— це відбиття збройного нападу Росії. За кількісними та якісними показниками російська армія має переваги над українською. Маючи на озброєнні стратегічні та тактичні системи ядерної зброї і визначивши можливість їх застосування у звичайному збройному конфлікті, Росія не може програти війну.

Третій варіант виключає вплив Збройних сил України на розвиток подій, якщо Росія та НАТО спробують вдатися до «з'ясування відносин» на нейтральній території. Для цієї ролі найкраще підходить країна-буфер, що має для цього всі необхідні умови: російську військово-морську базу на своїй території (будь-яка провокація збройного нападу на російську військово-морську базу може призвести до розгортання збройних дій на території України); самопроголошений нейтралітет, населення, одна частина якого спрямована на Захід, інша на Схід; вищі законодавчі та виконавчі органи держави, які конкурують між собою у визначенні зовнішньополітичних пріоритетів, наявність сильних регіональних еліт, які проводять самостійну, подеколи таку, що суперечить державній, політику і таке інше [21, с. 250–251].

Однак військовій безпеці України загрожують не тільки зовнішні фактори, але й внутрішні. Крім хронічного недофінансування, помічаємо також системні прорахунки в підходах до розроблення Державної програми розвитку озброєння та військової техніки на період до 2015 року. Для забезпечення національної безпеки України необхідні розробка і послідовне проведення реалістичного військово-політичного курсу, підвищення рівня соціально-економічного розвитку, зміцнення воєнної організації держави, виходячи з військових погроз його національним інтересам, визначення і використання найбільш ефективних можливих форм і способів їх нейтралізації.

Завершуючи огляд досліджуваної проблеми, важливо наголосити на політичній складовій, адже головні виклики для національної безпеки України мають переважно внутрішній характер. Вважаємо, що першою і найгострішою загрозою внутрішньополітичного характеру стала відсутність внутрішньої консолідації—політикуму, влади та суспільства. Передусім помітне розшарування суспільства та його

поділ збагатма ознаками: регіональними, політичними, майновими, мовними, конфесійно-релігійними тощо.

Як свідчать результати соціологічних опитувань, існує кілька основних проблем, в розумінні та оцінці яких між жителями різних регіонів країни спостерігаються суттєві розбіжності. До них, як правило, відносять: оцінки певних подій і явищ в історії України (зокрема, діяльності ОУН-УПА), так зване «мовне питання» (про стан захисту української/російської мови і статус російської мови в Україні), «церковне питання» (що охоплює проблеми як міжконфесійних відносин, так і створення Єдиної Помісної православної Церкви), проблема зовнішньополітичних орієнтацій громадян (насамперед, питання приєднання України до НАТО). Під час президентських кампаній 2004—2010 рр. р. до цього переліку потрапили проблеми «регіонів-донорів і регіонів-реципієнтів» і федералізації України.

Значно гірша ситуація із консолідацією українського політикуму. Політична боротьба набула в Україні перетворилася, фактично, на недобросовісну політичну конкуренцію, метою якої є політичне знищення опонентів і здобуття влади в будь-який спосіб. У вітчизняних реаліях боротьба за владу є фактично боротьбою за доступ до розподілу ресурсів, великою мірою — за власну користь учасників цієї боротьби.

На сьогодні яскраво помітні декілька видів політичних конфліктів в Україні, що суттєво впливають на стан національної безпеки держави: між гілками влади, у т. ч. у процесі становлення інституту президентства; внутрішньопарламентський; між політичними лідерами; між партіями; усередині державно-адміністративного апарату. Складність ситуації полягає в тому, що всі ці політичні конфлікти накладаються один на одного.

Актуальною причиною конфлікту всередині державно-адміністративного апарату в Україні на сьогодні є управлінська криза. Заміна управлінців середньої ланки представниками нової політичної команди призвела до некерованості на місцях і в багатьох центральних органах влади. В органи влади приходять представники фінансово-промислових груп і особи, пов'язані з кримінальними угрупованнями, котрі діють у своїх власних інтересах. Усе це привело до втрати авторитету державної служби й органів державної влади.

Ситуація ускладнюється невизначеністю національних інтересів, надмірністю бюрократичного апарату, а також неефективністю державного управління. Більше того, політичні сили не усвідомлюють потреби

збільшення фінансування Збройних сил — головного гаранта національної безпеки України.

Наголошу, що слабкість демократичних інститутів України — ще одна проблема внутрішньополітичного розвитку Української держави, що ослаблює рівень національної безпеки. Найбільшою загрозою у цій сфері є слабкість українського парламентаризму, яка виявляється насамперед у різних формах непарламентської політичної конкуренції в Парламенті.

До проявів слабкості демократичних інститутів можна також віднести невідповідність політичних партій їх призначенню. Нинішні політичні партії України, за невеликим винятком — фактично виборчі проекти, мета яких отримання влади, а не просування інтересів тієї чи іншої суспільної групи та пошук суспільного консенсусу.

Таким чином, сьогодні яскраво помітні низка дестабілізуючих чинників, які суттєво ослаблюють рівень національної безпеки Української держави. Набуває реальних ознак загроза виникнення внутрішнього конфлікту, спричиненого зростанням розриву між елітою та суспільством, масовим зубожінням громадян, втратою довіри до влади. Як влада, так і опозиція неспроможні ефективно протидіяти цим тенденціям, а іноді зацікавлені у збереженні таких тенденцій як аргументу в боротьбі з політичними опонентами. Протести на економічному підґрунті, за умови розпалювання українськими політиками існуючих протиріч і цілеспрямованого зовнішнього впливу, можуть перерости в сепаратистські заворушення. Крім відомих проблем Криму, зростають ризики дестабілізації ситуації на Південному Сході та в окремих західних регіонах України, де до чинників різкого економічного спаду, цілеспрямованого маніпулювання суспільною свідомістю, провокаційних дій деструктивних політичних сил додається криміналізація враженого кризою суспільства.

Аналіз стану законодавчої бази і практичних дій державних органів і громадських організацій в питаннях забезпечення воєнної безпеки, сьогоденішнього соціально-політичного і економічного стану України дозволяє стверджувати, що на даний час необхідна глибока перебудова системи забезпечення воєнної безпеки України, котра ґрунтуватиметься на удосконаленні як законодавчої бази України, так і практичної діяльності органів державної влади і громадських організацій.

На сьогодні у сфері національної безпеки, крім спільних глобальних загроз, найбільш гострими для України є питання базування Чорноморського Флоту Російської Федерації у Криму, делімітація

кордонів в Азово-Чорноморському басейні, розбіжності у відносинах з Румунією стосовно лінії кордону по р. Дунай. Шляхи їх вирішення значною мірою перетинаються з геополітичними (відносини з ЄС та Росією) та економічними (підтримка вигідних для України проєктів або її участі в них) питаннями, що вимагає від України дотримання балансу інтересів у відносинах з партнерами, наявності у держави чіткої стратегії і пріоритетів розвитку.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» // Відомості Верховної Ради. — 2003. — №25. — Ст. 180.
2. Закон України «Про Військову службу правопорядку в Збройних Силах України» // Відомості Верховної Ради. — 2002. — №32. — Ст. 225.
3. Закон України «Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України» // Відомості Верховної Ради. — 1992. — №29. — Ст. 397.
4. Закон України «Про державний кордон України» // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. — 1992. — №2. — Ст. 5.
5. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» // Відомості Верховної Ради. — 2003. — №27. — Ст. 208.
6. Закон України «Про Збройні Сили України» // Відомості Верховної Ради. — 1992. — №9. — Ст. 108.
7. Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» // Відомості Верховної Ради. — 2003. — №12. — Ст. 89.
8. Закон України «Про надзвичайний стан» // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — №37. — Ст. 538.
9. Закон України «Про оборону України» // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — №9. — Ст. 106.
10. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — №39. — Ст. 351.
11. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — №23. — Ст. 176.
12. Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — №35. — Ст. 237.
13. Закон України «Про розвідувальні органи України» // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — №19. — Ст. 94.

14. Закон України «Про Службу безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — №27. — Ст. 382.
15. Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. — 1991. — №16. — Ст. 200.
16. Постанова Кабінету Міністрів України «Про прикордонний режим» // Офіційний вісник України. — 1998. — №30. — С. 33 — 42.
17. Стратегія національної безпеки України. Затверджена Указом Президента України №105 від 12 лютого 2007р. — К., 2007. — 15 с.
18. Указ Президента України «Про Воєнну доктрину України» // Офіційний вісник України. — 2004. — №30. — Т. 1. — Ст. 2005.
19. Про політичну обстановку на Україні і негайні дії Верховної Ради України по створенню умов неповторення надалі військового перевороту: Постанова Верховної Ради // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1428-12>
20. Військові кадри Збройних Сил України на рубежі століть (1991–2009 рр.): (історичний нарис створення системи кадрових органів Збройних Сил України) / [В. В. Жолукевський, А. П. Медвідь, В. В. Мазур, В. В. Колесник, О. В. Яцино: під заг. ред. В. А. Діброва]. — К.: Едельвейс і К, 2009. — 215 с.
21. Ліпкан В. Національна безпека України / В. Ліпкан. — Київ, 2009. — 314 с.
22. Артюх В. Реалізація завдань концепції кадрової політики з підготовки військових фахівців / Артюх В. М., Толук І. В., Ващенко Є. М. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2008. — №234. — С. 150–156.
23. Бараш Ю. Трансформація організаційної структури Збройних сил України на сучасному етапі / Ю. Бараш // Стратегічні пріоритети. — 2007. — №2. — С. 22–34.
24. Державна програма розвитку Збройних Сил України на 2006—2011 роки. — Київ, 2006. — 65 с.
25. Бойко Р. Аналіз стану виконання державної програми розвитку Збройних сил України на 2006—2011 рр. За показниками видатків на потреби Збройних сил / Р. Бойко, О. Семененко,

---

Ю. Добровольський та ін. // Системи управління, навігації та зв'язку.—2011.—Вип. 4.—С. 141–148.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2015 р.

Курас А.И. Национальная безопасность Украины: военно-политические парадигмы

Охарактеризован процесс развития Вооруженных Сил независимой Украины, раскрыто состояние военно-промышленного комплекса нашего государства, существующие и потенциальные угрозы в военной сфере; проанализирована готовность страны к вооруженному конфликту, нормативно-правовую базу в военной сфере; определены политические факторы, которые ослабляют как обороноспособность страны так и уровень ее национальной безопасности.

Ключевые слова: национальная безопасность, Вооруженные Силы Украины, воинский конфликт.

Kuras A.I. National security of Ukraine: military and political aspects

The process of building the Armed Forces of Ukraine's independence the analyzed, state of military-industrial complex of our country, existing and potential threats in the military field the expended; the readiness of the country to the armed conflict, the regulatory framework in the field military the analyzed; the political factors that weaken the defense of the country as well and the level of national security the defined. The issues of the regionalism processes activation in Ukraine and its influence on the unity of the country are analyzed. Besides, the author underlines that the issues of regional identity are becoming important in terms of any country development, thus, it should attract the attention of the experts and politicians as well.

Keywords: national security, the Armed Forces of Ukraine, military conflict.